

- гедии. К., 1991. – С. 10.
- ⁷⁵ Там само.
- ⁷⁶ ЦДАВО України, ф. 14., оп. 2, спр. 2201, арк. 220.
- ⁷⁷ Центральний державний архів кінофотофонодокументів України, арх. № 4992, док./ф. Упирі. В 2-х ч., ч. 1. – Київ: "Українохроніка", 1971.
- ⁷⁸ *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – S. 118.
- ⁷⁹ Там само. – С. 119.
- ⁸⁰ Там само.
- ⁸¹ *Kurowski F.* Niemieckie oddziały specjalne 1939–1945. "Branderburczycy" i Abwehra. Przeiioyi T.Nowakowski. – Warszawa, 2003. – S. 118.
- ⁸² ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 236, арк. 98; спр. 290, арк. 15-16.
- ⁸³ Там само, спр. 290, арк. 17.
- ⁸⁴ Там само, спр. 238, арк. 98.
- ⁸⁵ Там само, ф. 14, оп. 2, спр. 2200, арк. 69-70.
- ⁸⁶ Там само, ф. 3833, оп. 1, спр. 57, арк. 17.
- ⁸⁷ Дружини Українських Націоналістів у 1941-1942 роках. – С. 110.
- ⁸⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 57, арк. 18.

4.4. 201-й батальйон охоронної поліції – останнє військове формування створене ОУН(Б) спільно з німцями

Повертаючись до подій, пов'язаних з Легіоном ДУН після відкриття обох його частин з фронту, нагадаємо, що група "Роланд" уже з моменту прибуття до Австрії була розділена на дві частини. Одна дислокувалася в містечку Зіцендорф, а друга – за 18 кілометрів у м. Завберздорф. Вояки ж "Нахтігалю" всі разом перебували в Нойгаммері. Невдовзі до Нойгаммера прибув Т.Оберлендер, який повідомив, що український Легіон буде реорганізовано і, скоріш за все, відправлено на боротьбу з партизанами¹.

Перші тижні, проведені в таборі в Нойгаммері, були надзвичайно тяжкими для стрільців і старшин ДУН. Люди голодували, через що змушені були навіть вдатися до крадіжки яблук у садах німецьких бюргерів. Невизначеність, поганий психологічний клімат і незадовільне харчування призвели до спроби бунту в "Нахтігали" – 28 бійців планували захопити зброю і втекти з нею на територію України².

Лише наприкінці вересня 1941 року німці повернули солдатам та офіцерам конфісковану раніше зброю. У куренях розпочались заняття з бойової підготовки. Будучи розчарованими в німецькій політиці, не знаючи, що коїться навкруги і що чекає на них завтра, не маючи зв'язку з Проводом, солдати та офіцери ДУН, з відчайдушністю притаманною приреченим людям, продовжували боротися за власні політичні права і права своєї розшматованої Батьківщини. Командири обох частин Легіону (Побігущий і Шухевич) постійно вели переговори і спільними стараннями виробили меморандум до німецької влади, а також домоглися, щоб обидві українські частини звели до одного місця дислокації³. Після спільної наради 16 жовтня 1941 р. кожен вояк об'єднаного українського Легіону поставив свій підпис під зверненням до німецького командування й керівників Рейху, яке залишилося відоме в історії під назвою "Меморандум українського Легіону". Документ був лаконічним і складався лише з 10 пунктів. В остаточному варіанті він мав такий вигляд:

1. Привернути проголошення самостійності України.
2. Негайно звільнити всіх арештованих наших політичних провідників ОУН і Степана Бандеру.
3. Негайно звільнити з ув'язнення членів Тимчасового Державного правління з Ярославом Стецьком на чолі.

4. Забезпечити негайно членів найближчої родини учасників Легіону і звільнити з ув'язнення їх близьких.

5. Реорганізований Легіон може бути вжитий до дальших воєнних дій тільки на українських теренах.

6. Команда Легіону і ви шкільного його коша має бути українська.

7. Обов'язки і права командного складу будуть такі, як в німецькій армії.

8. Члени Легіону зложили вже присягу на вірність Україні і тому не можуть присягати на вірність інших держав.

9. Реорганізований Легіон може підписати умови однорічної контрактної служби (до кінця 1942 року).

10. Контракт підписує кожен член індивідуально і кожен одержує копію тієї двосторонньої умови⁴.

"Меморандум" був перекладений німецькою мовою і переданий представникові ОКВ, який приїхав з Берліна. Перша відповідь до штабу українського Легіону прийшла 18 жовтня 1941 р. У телефонограмі з Берліна повідомлялося, що "Меморандум" розглядається і ставлення командування буде з'ясоване через декілька днів, а тим часом групі "Південь" ("Роланд") наказано передислокуватися з майном у Франкфурт-на-Одері для злучення з "Нахтігалем" й утворення нової організації. З цієї телефонограми впливало лише одне – німці поки що не збиралися розпускати український підрозділ. Нині нам зрозуміло, що це було продовження політики загравання зі свідомим українством, але в далекому 1941 не все було таким очевидним для вояків ДУН. Т.Крочак 18 жовтня 1941 р. записав у своєму щоденнику: "Неясне нам було лише те, чому німці так "лавірують" з нами (хоч виарештували стільки політичного проводу), коли один малий Легіон не має на фронті

більшого значення, крім сподіваного вжиття його в іншому політичному аспекті. Та Бог його знає, які були там розрахунки. Це якась "вища політика" – арештувати тих, що творили Легіон і надіятися, що такий Легіон буде "вірний" служити такому режимові" ⁵. З наведеної вище цитати видно, що вже в кінці осені 1941 року легіонери не мали навіть частини колишньої довіри до німецького керівництва.

Незважаючи на це, 21 жовтня обидва курені об'єдналися в одну частину. "Така важлива є сьогоднішня дата для нашого Легіону. – Писав у щоденнику уже згадуваний нами Т.Крочак. – Понеділок захмарений, але з приморозком ранок пізньої неприємної німецької осені над Одрою. Наш курінь після нічлігу в так званому "Шюценгавзі" вимарширував раненько в напрямі на міст над Одрою. Тут зупинка. Через кілька хвилин надходить зі східної частини Франкфурту курінь "Північ". Здалека чути прекрасно співану пісню "Гей-гу, Гей-га..." Зійшлися ми разом. Обидва курені стали фронтом один до одного у трилаві. Всі переживали хвилини радісного душевного напруження. Від куреня "Північ" наближається група старшин назустріч командирові "Півдня"... Обидва командири зворушливо вітаються. Вітаються також обидва легіони. Після дуже урочистих привітів обидва легіони злилися в одну похідну колону. У взірцевому похідному порядку новооб'єднаний Легіон рушив через місто до наших касарень" ⁶.

Згідно з даними, які наводять українські офіцери, на той момент ДУН налічували 650 солдатів і старшин. У новій частині переформували всі відділення, взводи і роти так, щоб у кожному підрозділі була приблизно рівна кількість солдатів з "Роланду" і "Нахтігалю". Командування українським форму-

ванням лягло на плечі майора Є.Побігушого, ад'ютантом комбата став поручник О.Орлик-Герман, заступником командира Легіону і командиром першої сотні призначили Р.Шухевича; сотник другої сотні – Бригідер; третьої – поручник Сидор; четвертої – поручник Павлик, капеланом куреня став отець І.Дурбак⁷. У такому складі добровольчий Легіон пробув у Франкфурті-на-Одері аж до 19 березня 1942 р., проводячи весь час у військових вправах і політично-пізнавальних бесідах.

Невдовзі з Берліна надійшла остаточна відповідь на "Меморандум". Привіз її 1 листопада 1941 р. офіцер Магдебурської округи німецької поліції порядку в супроводі свого штабу. Виїхавши на красивому білому коні перед вишикуваними українськими бійцями, він, зачитуючи кожен пункт з "Меморандуму", давав на нього коротку й вичерпну відповідь. Усі арешти, проведені серед лідерів ОУН(Б), було оголошено "кримінальними" (про хід слідства обіцяно інформувати штаб ДУН). Офіцер повідомив, що Легіон після закінчення підготовки поїде на Східний фронт (не вказуючи, однак, на яку ділянку фронту – посилаючись на військову таємницю). Другої присяги від українців не вимагали. Офіцер сказав, що нічого не знає про повернення українського уряду, а особисті прохання обіцяв вирішити позитивно⁸. Хоча вояки були розчаровані такою відповіддю німців, з 25 листопада розпочалось укладення індивідуальних контрактів на один рік служби (від 1 грудня 1941 р. до 1 грудня 1942 р.). Лише 15 чоловік відмовилися продовжити службу, внаслідок чого відразу були відправлені до "таборів праці". Обґрунтовуючи рішення залишитися на німецькій службі, командир ДУН Є.Побігущий згодом писав: "Наше вояцтво знало, що хоча ми, українці,

маємо двох грізних могутніх ворогів, та все-таки більшовизм є грізнішим ворогом і з ним треба воювати. Ніхто з нас вже тоді не сумнівався про ворожу політику гітлерівської Німеччини до України, але всі ми були рішені затримати наш Легіон, бодай як символічну військову одиницю того часу"⁹.

Після об'єднання українських батальйонів 21 жовтня 1941 р. в одне військове формування, до нової частини, окрім українських офіцерів призначили ще так званого ауфзіхтсофіцера (інспекційного офіцера), німця, гауптмана охоронної поліції В.Муха та німецьких наглядових офіцерів поліції¹⁰. Подібне призначення німецького інспекційного офіцера свідчило про дві важливі обставини – по-перше, німці продовжували вважати ДУН політично ненадійною частиною, а по-друге, наявність офіцера поліції черговий раз підтверджувала те, що в Берліні вже вирішили долю дружинників. Їх перевели з підпорядкування абверу до відання Шуцмашафту (охоронної поліції).

Щоденники й спогади солдатів та офіцерів ДУНу дають нам багату інформацію про будні українців у Франкфурті-на-Одері. Сумуючи їх, можна відтворити більш-менш повну картину життя українського Легіону в Німеччині. Щодня після ранкової гімнастики батальйон виходив на польові вправи до лісної місцевості, після них солдати поверталися до казарм, де отримували обід, а відтак відправлялися на площу для муштри. Завершивши стройову підготовку, курінь вирушав до церкви або до кіно-театру, чи до свого клубу, в якому військова частина перетворювалася на багатоголосий хор. Дисципліна й порядок в українському батальйоні були зразкові, як писав у своїх спогадах Костець-Лісовий: "Курінний Побігущий був вимогливий до чистоти і

дисципліни. Коли стрільці в часі дозвілля йшли в місто, майор особисто перевіряв, чи все в порядку, навіть чи хусточка була чиста, як щось йому не подобалося, завертав стрільця від брами до бараку"¹¹. Однак, незважаючи на таку зразковість, гауптман Моха постійно висловлював своє невдоволення діями українців. Більше того, на полігоні він вважав за можливе віддавати безглузді накази й дискутувати зі старшим у званні майором Побігущим ¹².

Так у постійній роботі й сварках з німецьким керівництвом проходили будні українського батальйону. Тим часом минала холодна зима 1941–1942 рр. Непереможний досі німецький вермахт отримав перші важкі поразки й забуксував під Москвою. Саме тоді, здавалося, забутому українському Легіону прийшов наказ про виїзд на т. зв. "айнзац", тобто до зони бойових дій. Точного місця призначення командування куреня не отримало. Тільки ауфзіхтсофіцер В.Моха знав, що частину призначено до відправки в Білорусію. Німецьке командування вирішило перекинути український шуцманшафтбатальйон до тилової зони 3-ї танкової армії генерал-полковника Г.Райнгардта, підпорядкувавши його 201-й дивізії охоронної поліції генерал-лейтенанта А.Якобі. Безпосереднім шефом українського батальйону в Білорусії став майор Шредер, командир 62-го охоронного полку (четвертого полку 201-ї охоронної дивізії). Тому в спеціальній літературі український Легіон, який не отримав порядкового номера, здебільшого називають 201-й батальйон охоронної поліції, хоча самі бійці віддавали перевагу назві "Курінь імені Євгена Коновальця" ¹³.

Українці почали готуватися до відправки на фронт. Дата від'їзду була призначена на 19 березня 1942 р. Частина одержала польові кухні, амуніцію,

номер польової пошти та нове обмундирування – звичайну поліційну уніформу (без жодних українських відзнак). Мундири сіро-блакитного кольору з коричневими комірцями та манжетами обшитими світло-зеленими опасками, штани пошиті із зеленого сукна. На комірцях носилися поліційні петлиці у вигляді подвійних сріблястих катушок із зеленими просвітами. На лівому рукаві мундира по середині плеча нашивали відзнаки німецької поліції – вишитий зеленим шовком орел обрамлений вінком з дубового листа, в кігтях орла зображалося коло з вишитою в середині чорними нитками свастикою. З таким самим орлом були й кокарди на традиційних срібно-блакитних поліційних пілотках. Доповнював уніформу пояс із відчеканеною на блясі свастикою та написом по колу: "З нами Бог". Офіцерських відзнак в батальйоні не використовували аж до літа 1942 р.¹⁴

Спогади легіонерів свідчать про те, що 19 березня 1942 р. перші групи українських солдатів завантажились у товарні вагони й рушили в свою білоруську одісею, а основна маса військовиків була відправлена до Білорусії 22 березня. "Транспорт виїхав на Схід. Спершу думали, що на Україну, бо хоч були призначені на Білорусь, не їхали через Шлеськ (Сілезію, пол. Szlęsk – *І.П.*). Напевно, десь був тоді якийсь міст у Польщі висаджений на тому шляху, і тому виминали його на південь"¹⁵. Маршрут українського Легіону проходив через Варшаву, Кельце, Грудзьонц, Барановичі до Мінська. Лише в дорозі солдати дізналися, що їдуть до Білорусії. Усе транспортування проходило в умовах жорсткої ізоляції. Гауптман Моха заборонив навіть співати українських пісень, щоб не видати, яка їде частина. 22 березня поїзд з першою групою українців приїхав

до Мінська, де три доби чекали на прибуття основної групи бійців. З білоруської столиці батальйон автомашинами перекинули в район р. Березини до м. Лепеля розташованого на головній трасі Полоцьк–Вітебськ¹⁶. Місцевість, до якої прибули українські легіонери, географи називають Березинською низовиною. Земля тут вкрита дрімучими лісами й непрохідними болотами, поміж яких де-не-де розкидані вбогі білоруські села. Важким було перше враження від понурої білоруської природи в українських солдатів: "Білорусь показала нам бідною країною з великими лісами над Березиною, де ще в березні були примерзлі мочарі та трясовини. Небезпечно було ходити такими лісами та доводилося не раз бродити по коліна у воді"¹⁷.

Щоб краще збагнути, яка важка солдатська доля випала бійцям ДУН після їхньої другої відправки на Східний фронт, очевидно, було б доцільно хоча б у загальних рисах зобразити ситуацію, що склалася в Білорусії на кінець 1941 – початок 1942 р.

Ведучи мову про партизанський рух в Білорусії, потрібно пам'ятати, що в цьому регіоні діяли найкращі, найбільш підготовлені та найчисленніші групи радянських партизанів. При відході Червоної армії керівництво НКВС залишило в Білорусії 437 диверсійних енкаведистських загонів¹⁸, на базі яких до грудня 1941 року в республіці було створено 104 партизанські з'єднання та 323 диверсійні групи, чисельність яких становила 8307 чоловік¹⁹. Завдання цих підпільних бойових груп визначалося директивами і постановами ЦК ВКП(б) від 1 і 18 липня 1941 р., в яких вимагалось: "Створити нестерпні умови для німецьких інтервентів, дезорганізувати їхній зв'язок, транспорт і самі військові частини..."²⁰

Боротьба партизанських загонів на першому етапі

найчастіше виявлялась у формі диверсійно-терористичних акцій і блискавичних нападів на німецькі штаби й гарнізони, які викликали лютий терор з боку німецьких каральних служб спрямований проти мирного населення, котре тисячами гинуло або депортовувалося. А.Верт наводить типовий приклад з життя Білорусії часів німецької окупації: "Впертий бій з німецькою військовою частиною партизани провели 17 січня (1942 р. – *І.П.*) за село Весніни. В цьому бою гітлерівці втратили декілька десятків убитими і пораненими... Розлючені невдачею гітлерівці вилили свою лють на мирних людей... знищили більше 200 стариків, жінок і дітей" ²¹.

Документи свідчать, що протягом літа 1942 року німці не змогли ліквідувати опір партизанів, який постійно посилювався. Німецьке командування підкреслювало, що партизанський рух у тилу групи армій "Центр" набуває "загрозливого характеру". Від лютого до липня 1942 р. партизани знищили там 200 паравозів, а це дорівнювало обсягу місячної продукції паравозобудівної промисловості Німеччини ²². З кінця 1941 р. окупанти зіштовхнулися з новою проблемою в Білорусії м утворенням величезних територій контрольованих повстанцями, так званих "партизанських країв". Англійський дослідник Рейтлінджер зазначав з цього приводу: "Починаючи із зими 1941 року до повернення Червоної армії, більша частина Білоруської СРСР лишалася в руках партизанів. Загальні розміри території, яку німці контролювали, були настільки малі, а об'єми діяльності цивільної окупаційної влади такі незначні, що справжню історію цієї землі в період німецької окупації потрібно вишукувати в анналах партизанської боротьби..."²³.

Харчуючись та одягаючись за рахунок місцевих

селян, партизани на підвладних їм територіях створювали міцні, гарно укріплені бази, які гордо називалися "партизанськими столицями" ²⁴. На озброєння партизанів із-за лінії фронту поступала величезна кількість стрілецької зброї і навіть артилерії²⁵. Підготовка ж радянського контрнаступу по всьому фронту весною 1942 р. сприяла зростанню чисельності партизанських груп, підсилених вишколеними парашутистами-диверсантами ²⁶. (Згідно з даними німецької розвідки, радянські партизансько-диверсійні групи готувались у 28 школах на неокупованій території СРСР. Кожні два місяці вони випускали 5–6 тис. навчених бійців-підривників, радистів, снайперів, санітарів, розвідників тощо ²⁷). Розгортання партизанського руху змушувало німців весь час збільшувати тиллові частини. На початку 1942 р. до складу охоронних військ групи армій "Центр" на території Білорусії входили: 4 поліцейські дивізії, одна піхотна бригада СС, одна кавалерійська бригада СС, 229 окремих піхотних рот, 12 танкововинищувальних рот, 9 окремих рот з важким піхотним озброєнням, 11 артилерійських батарей. За кількістю особового складу ці війська дорівнювали 11 піхотним дивізіям вермахту ²⁸.

Як бачимо, українському Легіонові довелося потрапити в надзвичайно важкі умови. Зразу ж, без вагань та обдумувань, потрібно було включитися до вкрай небезпечної і виснажливої боротьби з досвідченим, гарно озброєним і підготовленим противником, яку німецьке командування офіційно прирівняло до боїв на фронті (Fronteinsdtze) ²⁹.

У Білорусії 201-й український батальйон не був сконцентрований в одному місці. Солдати його чотами й сотнями розсіювалися по різних опорних пунктах (sturzpunkt). Так, друга сотня сотника Бригідера

служила в м. Боровки при штабі куреня, одночасно охороняючи великі склади амуніції та зброї, а інші частини перебували в Лепелі, Бойчеково, Комені, Жарах, Воронежі (білоруське село, коло річки Березини), Борисові, Велівщині, Боженковичах та інших дрібних поселеннях³⁰.

Після приїзду до Білорусії курінь отримав завдання – охороняти мости на ріках Березині та Двіні. Для цього Легіон розташували на просторі уявного квадрату зі сторонами по 50 кілометрів. Відділам, що перебували в містечках (там головним чином квартирували чоти після боїв у лісах), було також доручено охороняти місцеву німецьку адміністрацію. Крім того, до обов'язків українців належало постійне прочісування лісових масивів для виявлення й знешкодження партизанських баз і таборів. Майор Побігуший підкреслював, що "на таке прочісування (до речі, дуже небезпечне) треба було висилати не менше, як дві чоти (80 вояків), а це, в свою чергу, послаблювало наші станиці (місцеві відділення поліції – *І.П.*) по містах"³¹. Кожна сотня Легіону охороняла відведений їй квадрат, сторони якого мали по 12 кілометрів, окрім 2-ї сотні, що завжди залишалася при штабі, 3-тя сотня поручника Сидора була на півночі зони відповідальності українського батальйону, 1-ша сотня Шухевича - в центрі, 4-та – поручника Павлика - на півдні³².

Тактика щоденного "прочісування" лісних масивів не давала потрібного результату, зате приносила болючі втрати і виснаження українському відділові. Переслідуючи партизанів на погано відомій території, солдати натрапляли на ворожі засідки, підривалися на мінах або гинули в непролазних білоруських болотах. Цікавими є роздуми про причини невдач німців у боротьбі з партизанами, вміщені

у щоденнику Т.Крочака (чотового 201-го шуцманшафтбатальйону). "Помилкою німецького командування в поборюванні радянських партизан було те, що воно політичними діями постійно збільшувало їх чисельність. Про це добре відомо. Я лише додам, що проголошення самостійності поневолених Москвою народів було б зліквідувало там радянських партизан та диверсійні групи за декілька тижнів. Незважаючи на жорстокість різних зондерфюрерів, цивільне населення спочатку доносило про місця дислокації партизанських загонів, а потім щоразу менше... Німці влаштовували перешукування лісів майже виключно вдень. На партизанську тактику потрібно було влаштовувати засідки по лісах, але під покровом ночі, треба було також попередити цивільних людей, що заборонено їм наближатися до головних доріг ближче від 500 метрів, а ту смугу замінювати. Тоді коло доріг не було б партизанських засідок" ³³.

Однак німецьке командування не лише не прислуховувалося до розумних порад, а з огидою відкидало їх. Особливо активно "поливав брудом" українських солдатів інспекційний офіцер В.Моха, який хотів одноосібно командувати частиною. Таке ставлення до батальйону призводило до частих конфліктів між українськими та німецькими старшинами прямо під час боїв, що, зазвичай, призводило до збільшення втрат серед особового складу (як у боях 16 і 20 червня та 25 липня 1942 р., в ході яких загинуло 20 стрільців) ³⁴. Коли ж відділ проводив вдалу операцію, то всі "лаври" В.Моха привласнював собі, а на українських бійців і командирів до штабу дивізії В.Моха надсилав цілі томи доносів та скарг.

Зі спогадів і щоденників українських бійців можна дізнатися, що важким для 201-го батальйону

видався суботній день 19 серпня 1942 р. Сотник Р.Шухевич, який супроводжував вантаж з боеприпасами та провіантом для одного з українських постів, натрапив на заміновану дорогу. Одна машина була виведена з ладу. На допомогу Р.Шухевичу прибув відділ Т.Крочака, котрий прочісував ліс неподалік того місця. Спільними зусиллями солдатам вдалося випхати машину з пошкодженої дороги, але щойно вона проїхала декілька метрів, як пролунав новий вибух. Як з'ясувалося пізніше, вибухнула важка протитанкова міна, яка поранила 14 українських бійців, з яких, щоправда, ніхто не помер³⁵.

Документи свідчать про те, що пригода на замінованій дорозі в тому лісі не була останньою. 29 вересня 1942 року дві українські сотні просувалися тим самим небезпечним лісом, охороняючи військовий вантаж призначений для 3-ї сотні поручника В.Сидора. Командував групою сам майор Є.Побігущий, який розраховував, що партизани не пропустять такого випадку для здобуття трофеїв і обов'язково нападуть на колону. Розрахунок виявився точним, було влаштовано засідку, в якій під обстріл 12 кулеметів потрапило до 200 партизанів. Після бою, в якому загинув лише один українець – вістун Лісовий-Чарнота, оглядаючи трупи ворога, з'ясували, що в засідку попали радянські десантники. Остерігаючись нової сутички з більшими силами противника, майор Є.Побігущий віддав наказ продовжити форсований марш³⁶. Але гауптман В.Моха вимагав залишитись на місці і вислати одну чоту до полкового штабу із повідомленням про "перемогу". Після сварки й погроз Є.Побігущий підкорився і відправив через ліс 29 бійців на чолі з чотовим Р.Кашубським (із с. Угринів на Сокальщині) та підстаршинами М.Вишатицьким (з м. Борислава),

П.Петелькою (з с. Сушно на Радехівщині) та М.Старчаком (із с. Потиличі коло Рави-Руської). Просунувшись на 2 кілометри, головні сили почули, що в напрямку, куди відправився відділ Кашубського, чути стрілянину. Побігущий наказав повернути туди, щоб терміново надати допомогу. Та, поки прийшло підкріплення, перестрілка вже затихла. "Назустріч нам виповз важко поранений наш воjak і простогнав: "Все пропало". Загинули всі вислані з Кашубським – 22 українці і 7 німців³⁷. Після прибуття до штабу полку, український відділ було посилено ротою німців і одною мінометною батареєю. В цьому складі група "прочісувала" територію навколишніх лісів декілька днів. Зокрема 8 жовтня 1942 р. вдалося захопити партизанський табір, в якому було чимало зброї та амуніції³⁸. Тіла загиблих українців перевезли до Боровки, де наступного дня їх було поховано у братській могилі біля казарм. Окрім чотого Р.Кашубського, в бою загинули: десятники М.Виштацький і М.Старчак, вістун П.Петелька, О.Лісовий, С.Кочан, С.Васько, Б.Брановський, старші стрільці Г.Жикалюк, П.Федоришин, П.Бучко, І.Тиндик, О.Швець, стрільці В.Бойко, А.Концевич, М.Кміть, І.Сушко, В.Блащак, П.Балуїв, С.Головецький, В.Вишковський, Л.Кравченко³⁹.

Такими були більші бої українських легіонерів з радянськими партизанами на білоруській землі. Окрім них, щодня відбувалися різні дрібні інциденти, як-то: підриви на мінах, нетривалі обстріли і т.ін., які приносили нові й нові жертви.

Буквально щогодини погіршувалися стосунки з В.Мохою, котрий намагався паралізувати роботу українських старшин. До відвертого конфлікту з німецьким офіцером дійшло після відмови українців

допомагати господарській команді стягувати продовольчий контингент з населення. Тоді Р.Шухевич чітко заявив німцям, що українські добровольці – це солдати, які приїхали до Білорусії воювати, а не тероризувати мирних мешканців⁴⁰.

Наприкінці листопада 1942 р. офіцери-українці провели нараду, на якій вирішували, що робити далі. До кожного бійця приходили листи з України, в яких містилися жахливі звістки про німецький терор і колоніальний режим на Батьківщині. Уже весною 1942 р. тільки на Галичині, за даними Українського центрального комітету, на межі голоду перебувало 255875 осіб⁴¹. Підтвердив ці невтішні факти і хорунжий Крочок, який провів 20 днів відпустки у Львові й 1 жовтня повернувся до батальйону. Від того ентузіазму, з яким українці західних областей вітали німецькі війська в червні 1941 року, не залишилося й сліду. Це, до речі, відверто визнав у своєму щоденнику й гітлерівський міністр пропаганди, доктор Й.Геббельс: "Мешканці України були спочатку прихильні прийняти фюрера як рятівника Європи й сердечно зустрічали німецькі війська. Таке становище повністю змінилося протягом кількох місяців. Ми надто боляче вдарили росіян, особливо українців, по голові"⁴².

В українському курені чимраз сильніше почали ширитись антинімецькі настрої. На своїй нараді українські старшини вирішили максимально обмежити активну участь 201-го батальйону в німецьких військових акціях, щоб уникнути подальших втрат.

Минала осінь 1942 р., а з нею і річний контракт, підписаний солдатами ДУН. Українці, закинуті примхою долі на чужу землю в іноземне оточення, не знали, що з ними буде, але старалися приготуватися до будь-яких випробувань. Щоб ефективніше

протистояти німецьким нападкам, які загострювалися з часу відмови активно воювати з партизанами, українські старшини стягнули більшу частину куреня в район міста Лепеля, де було споруджено цілу фортецю навколо місця дислокації відділу⁴³. В укріпленні щодня відбувалися тренування вояків, які продовжували вивчати методи ведення партизанської війни, вдосконалювались у володінні зброєю і т. д. Частина фактично перестала підпорядковуватися німецькому командуванню і жила як партизанський загін, що налічував 650 вояків і 22 офіцерів. Окремі учасники Легіону у свої спогадах навіть подають згадки про плани українських старшин прорватися з батальйоном у Чернігівські ліси для ведення партизанської війни проти німців.

На український Легіон одразу посипалися звинувачення у "зраді", "обмані Рейху" та ін. Але штурмувати українську фортецю німці не наважувалися, розуміючи, що не варто витрачати сили на батальйон, який і так через місяць припинить своє існування. І справді, українські солдати вже готувалися до відправки на Батьківщину. Одні лише мрії про Україну підносили дух наших співвітчизників, які були повні готовності продовжувати на рідній землі боротьбу вже проти німецького окупанта. Саме тоді серед бійців 201-го куреня охоронної поліції виникла нова пісня з такими багатообіцяючими словами:

Сорок другий рік минає,
Наш курінь ся розлітає,
Той до жінки, той до мами
– А ми, решта, в партизани! 44

Надходив день 1 грудня 1942 р. - день завершення строку підписаного з німцями контракту. Згідно з рішенням старшинських зборів Р.Шухевич провів агітаційну роботу серед особового складу з метою

запобігти можливості виникнення бажання в когось із вояків продовжити контракт. А 22 листопада 1942 р. до куреня прибув сам командуючий дивізією генерал А.Якобі. Майор Є.Побігущий так описував ці події у своїх мемуарах: "Дивізійний командир прийняв звіт і відтак довго промовляв до вояків. Багато обіцяв, і закінчив свою промову впевненням, що ми зрозуміли його слова, бо ж це поважна ситуація, а ми інтелігентні люди й добрі вояки, знаємо, що від нас чекає... (не пригадую, чи сказав "Нова Європа"). Настала довга й прикра мовчанка. Тоді командир сказав:

м Ті, що бажають залишитися – виступити. Велів мені ще раз повторити його слова по-українському. Я переказав по-українському. Всі хвилюються. Ми й німці. Боїмося, що може знайдеться хтось такий, що схоче лишитися. Мовчанка. Не виступив ніхто"⁴⁵. Німецьке командування було несамовито розлючене такою поведінкою. Через декілька днів шеф штабу 201-ї дивізії оголосив Є.Побігущому, що частина розформовується.

Хочеться особливо підкреслити, що за важку службу український солдат отримав лише недовіру й приниження з боку німецьких офіцерів. Легіонери поверталися додому в порваних мундирах, без чобіт і зброї, у старих валянках. Перевезення розтягнули від 5 грудня 1942 р. до 14 січня 1943 р., людей висилали малими групами по 30–50 осіб. Старшини повинні були їхати останніми, але їхній від'їзд прискорили і відправили в передостанній групі 5 січня 1943 р.⁴⁶ Усі 22 офіцери ДУН, здавши зброю, виїхали під німецьким конвоєм до Львова. Поїзд слідував через Бахмач і Київ на Львів⁴⁷. У дорозі Р.Шухевич, розговорившись із німецьким конвойним офіцером і випросивши в нього дозвіл відвідати

родину у Львові, 15 січня 1943 р. втік з-під варти. Інші ж арештанти були переведені до центральної львівської в'язниці й утримувались там до оголошення набору в дивізію "Галичина", до якої їм дозволили записатися "добровольцями". Р.Шухевич деякий час жив на конспіративній квартирі у Львові й допомагав колишнім воякам Легіону переправлятися на Полісся та Волинь, туди, де вже діяли перші сотні УПА⁴⁸.

Якими ж були підсумки діяльності українського Легіону в Білорусії? Батальйон пробув рівно дев'ять місяців на справжньому партизанському фронті, хоча спеціально не готувався до партизанської війни, здобув у цій боротьбі великий бойовий досвід. Легіон не втратив жодного об'єкту охорони, був визнаний кращою поліційною частиною в тилу групи армій "Центр"; поручник В.Брилевський, чотарі К.Малий, О.Герцик та ін. були відзначені нагородами. За приблизними підрахунками, легіонери знищили більше 2000 радянських партизанів. У боях відділ втратив 49 вояків вбитими і 40 пораненими⁴⁹. Проте ці жертви не були марними – навикі набуті легіонерами в боях з партизанами були надзвичайно цінним. Завдяки колишнім солдатам 201-го батальйону новостворені відділи УПА поповнилися командирами, які чудово знали не тільки методи ведення партизанської війни, але й німецьку тактику в боротьбі з партизанами, що дало змогу повстанцям доволі ефективно протистояти німецьким військам і поліції. І хоча Дружинам українських націоналістів не судилося стати зародком регулярної української армії, все ж вони значно сприяли консолідації українського національного руху опору в роки Другої світової війни.

* * * * *

Узагальнюючи написане в четвертому розділі слід відзначити, що в силу об'єктивних історичних обставин напередодні війни керівництво ОУН(Б) в питанні військового будівництва змушене було піти на тісні контакти з німецьким вермахтом. На жаль, тоді у світі не існувало жодної іншої держави чи армії, яка хоч би гіпотетично могла вважатися союзником українців у боротьбі за державність. З точки зору іміджу України в повоєнному світі співпраця з переможеними та дискредитованими німцями не додала привабливості українським національно-визвольним змаганням. Однак у 1941 році оунівці не могли точно спрогнозувати результати й наслідки Другої світової війни, тому, організувавши Легіон при німецькій армії, вчинили, на наш погляд, цілком логічно. Права їхніх дій стає зрозумілою лише в історичній перспективі, з висоти якої обраний Проводом ОУН(Б) курс на створення власної армії в роки Другої світової війни виглядає абсолютно правильним. Адже 600–700 фахово підготованих, загартованих у боях воїнів стали суттєвою допомогою та опорою для УПА м єдиної в часи війни армії, яка воювала під національним прапором за здобуття й укріплення української державності.

Легіон ДУН пройшов важкий, тернистий і заплутаний шлях, такий характерний для останньої світової війни. Його бійці та командири, у тих несприятливих для справи національного відродження обставинах, зробили все можливе щоб виконати завдання Проводу Організації. Те, що їм не вдалося реалізувати ідеального плану розгортання національної революції, створення збройних сил і стабільної держави, не було їхньою провиною. Більшість легіонерів виконали свій обов'язок чесно, пожертвувавши

задня високих ідеалів державності власною молодістю, здоров'ям і життям.

-
- ¹ *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 54.
  - ² Там само. – С. 55.
  - ³ *Патриляк І.К.* Легіони Українських Націоналістів (1941-1942): історія виникнення та діяльності. – К.: Знання, 1999. – С. 27.
  - ⁴ *Дружини Українських Націоналістів 1941м1942 рр. (Спогади комбатантів).* – С. 55.
  - ⁵ Там само. – С. 56.
  - ⁶ Там само. – С. 58.
  - ⁷ Там само. – С. 86.
  - ⁸ Там само. – С. 58.
  - ⁹ *Побігущий-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 77.
  - ¹⁰ *Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів).* – С. 111
  - ¹¹ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 88.
  - ¹² *Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів).* – С. 20.
  - ¹³ *Лебедь М.* Дружини Українських Націоналістів у роках 1941–42. м С. 106.
  - ¹⁴ *Музычук С.* Батальоны "Nachtigall" и "Rolland" (Дружини українских националистов) // *Форменная одежда.* – Ровно, 1999. – № 3. – С. 29.
  - ¹⁵ *Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів).* – С. 20.
  - ¹⁶ *Бойцун Р.* Легіон ДУН. – С. 49.
  - ¹⁷ *Побігущий-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – Мюнхен – Лондон, 1982. – С. 77.
  - ¹⁸ *Попов А. Ю.* НКВД и пртизанское движение. – С. 51.
  - ¹⁹ *Пономаренко П.К.* Всенародная борьба в тылу фашистских захватчиков. 1941–1944. – М., 1986. – С. 41.
  - ²⁰ *Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны; документы и материалы в 3-х т., – Т.1. - Минск, 1983. – С. 86.*

- ²¹ *Верт А.* Россия в войне 1941–1945. – М.: Прогресс, 1967. – С. 521.
- ²² Совершенно секретно! Только для командования! Документы и материалы. – М.: Наука, 1967. – С. 394–395.
- ²³ *Reitlinger G.* The House Built on Sand. The Conflicts of German Policy in Russia, 1939–1945. м London, 1960. – P. 105.
- ²⁴ *Залескі А.І.* Быт беларусскіх сялян у партизанскім краї. – Мінськ, 1960. – С. 86.
- ²⁵ *Асмолов А.Н.* Фронт в тылу вермахта. – М.: Политиздат, 1977. – С. 86.
- ²⁶ *Богатыр З.А.* Борьба в тылу врага. – М.: Мысль, 1969. – С. 430.
- ²⁷ ЦДАВО України., КМФ-8, оп. 2, спр, 92, арк. 294–295.
- ²⁸ *Бычков Л.Н.* Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945: краткий очерк. – М., 1965. – С. 142.
- ²⁹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини. – С. 144.
- ³⁰ *Кальба М.* У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – № 8. – С. 970–971.
- ³¹ *Побігуций-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 78.
- ³² Там само. – С. 83.
- ³³ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 82.
- ³⁴ *Побігуций-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 88.
- ³⁵ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 77.
- ³⁶ *Побігуций-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 94.
- ³⁷ Там само. – С. 97.
- ³⁸ Там само. – С. 98.
- ³⁹ *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 75.
- ⁴⁰ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С. 145.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 85, арк. 10.
- ⁴² *Костюк Г.О.* Сталінізм в Україні. (Генеза і наслідки). Дослідження і спостереження сучасника. - Пер. з англ. – К.: Смолоскип, 1995. – С. 406.
- ⁴³ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 82.
- ⁴⁴ Там само. – С. 96.
- ⁴⁵ *Побігуций-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 100.

⁴⁶ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 104.

⁴⁷ *Кальба М.* У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1991. – № 8. – С. 973.

⁴⁸ *Мірчук П.* Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка) командир армії безсмертних. – С. 117.

⁴⁹ Список полеглих вояків І УД та інших формацій в ІІ світовій війні в боях проти СРСР. – Лондон: Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії, 1953. – С. 42.